

Barbara Haggh

Cambrai és Közép-Európa

Cambrai ma egy álmos kisváros Észak-Franciaországban, abban az országban, ahová 1678 óta tartozik. A 843-ban megkötött verduni szerződéstől kezdve s a reneszánsz korszakon át azonban Cambrai a Német-római Birodalom részét képezte, püspöke pedig a császár hűbérese volt. Ez a keleti irányultság a liturgiára nézve is következményekkel járt — Knud Ottosen véleménye szerint a cambrai-i halotti officium a német lelkiség nyomait viseli magán, s azt a hagyományt követi, amelyet az ún. Német-római pontifikále is képvisel. Ezzel szemben a cambrai-i Alleluja-sorozatok észak-francia mintát követnek, amelynek egyes elemei az 1020 körülről származó dijoni tonáriusig vezethetők vissza. A Graduale Romanum solesmes-i kiadása a XI. századi cambrai-i graduálét a párizsi és észak-francia térséghez (tartományhoz) kapcsolja.

Barbara Haggh-Huglo amerikai zenetörténész, a University of Maryland professzora, a Nemzetközi Zenetudományi Társaság (IMS) Cantus Planus munkacsoportjának ezidei elnöke. E tanulmánya a Szendrei Janka 70. születésnapjára rendezett nemzetközi konferencián, 2008. november 30-án hangzott el Cambrai and Central Europe címmel.

A Közép-Európával való kapcsolatok két időszaka volt hatással a cambrai-i katedrális liturgiájára: először 1200 és 1250 között, amikor Cambrai-ban új góti-kus katedrális épült, majd 1430 és 1460 között, amikor Gilles Carlier-t, a katedrális dékánját a Bázeli Zsinat Prágába küldte. Az első időszak nem merült feledésbe, hiszen Cambrai ma is Esztergom egyik testvérvárosa.

Cambrai és Magyarország legkorábbi kapcsolatait a ciszterci apátságok alapítása készítette elő, amelyek mindkét helyen a clairvaux-i apátságnak voltak alárendelve. A Cambrai külvárosában található, 1131-ben létrejött vaucelles-i apátság Clairvaux korai alapításai közül a legészakabbra fekvő és a legnagyobb. Templomát 1216-ban szentelte föl a reimsi érsek. 1190-ben a pápa arra hívta föl a ciszterci szerzeteseket, hogy Poroszföldön és a Baltikumban hirdessék az evangéliumot; ennek nyomán számos apátságot alapítottak. A nagyjából ugyanebben az időben létrehozott, legkeletebbre fekvő ciszterci alapítások közé tartoztak a mára eltűnt-fölszámolt magyarországi apátságok¹ Pilisen és Pásztón. 1184-ben

¹ II. Géza cikádori (Tolna vm.) alapítása (1142) után fő pártfogójuk, III. Béla király több monostort alapított. Egresen (Csanád vm.) a champagne-i Pontignyből (1179), Zircen (1182) Clairvaux-ból való szerzetesek telepedtek le. A pilisi alapítás évében Szentgotthárdra a champagne-i Trois Fontaines-ból jöttek. Imre király Kercen (Fogarásföld, Erdély) Egres fiújaként (1202), II. András Toplicán (ma Horvátország) clairvaux-iakkal (1208), IV. Béla király (még hercegeként) Péterváradon (ma Vajdaság) 1234-ben alapított apátságot. Főúri alapítás volt Borsmonostor (1197), Vértesszentkereszt (1214), Szepes, Szentgotthárd fiújaként Pornó (1234), és utoljára Pilis fiújaként Ábrahám (1270). Egyháznagyok alapították Gotót (ma Horvátország) zirci szerzetesekkel, 1232-ben Béliáromkút (Bélapátfalva), 1253-ban Ercsi (Toplica fiújaként) és Zágráb zárta a sort. A női konventek — Pozsony, Ivanics, Brassó és Veszprémvölgy (1240) — közül az utóbbi erősödött meg. (A Szerk.)

III. Béla király alapította a pilisi kolostort, amelyet a Clairvaux-val ugyancsak kapcsolatban álló burgundiai Acey ciszterci szerzetesei népesítettek be. A pásztói apátságot III. Béla 1190-ben vagy 1191-ben alapította mint Pilis filiáját. Mindkét magyarországi apátság Clairvaux fennhatósága alá tartozott, ám nem ezek voltak a térségben az egyedüli korai ciszterci apátságok. A szerzetesek eredetileg a keresztes hadjáratok résztvevőinek hirdették az ígét, ami magyarázatot kínál a rend széleskörű elterjedésére.

A cambrai-i városi könyvtár anyagában nem ismerünk olyan hangjegyes kéziratot, amely biztosan a vaucelles-i apátságból származnék. Elképzelhető, hogy az 1259–1284 között keletkezett Cambrai 121–123 jelzetű, háromkötetes breviárium, amely Vaucelles-ből került elő, s amely tartalmazza Szent Erzsébet zsolozsmáját, valóban vaucelles-i eredetű, de az is lehet, hogy egy másik, fiatalabb észak-francia ciszterci kolostorból való.

Bár Clairvaux-tól való közös függésükön túl nem volt közvetlen kapcsolat Vaucelles és Pilis vagy Pásztó között, mindkét kolostor megjelenik Villard de Honnecourt XIII. század második negyedéből való, jól ismert jegyzetfüzetében, amely vázlatokat tartalmaz a cambrai-i katedrális új gótikus kórusáról, a vaucelles-i apátságról (f. 17^r), valamint cserépvázlatokat, amelyek Szent Erzsébet anyjának, Gertrudis királynőnek nyugvóhelyére emlékeztetnek a pilisi apátságban. Vázlatkönyvében Villard három ízben említi, hogy járt Magyarországon. Építészettörténészek amellett érveltek, hogy Szent Erzsébet volt az, aki Villard-t a pilisi apátságba hívta, s hogy látogatása kevéssel az ő 1231-ben bekövetkezett halála előtt történt, majd megismétlődött azt követően.

Magyarországi Erzsébetnek² a cambrai-i székesegyház gótikus kórusával kapcsolatos jótékonysága, amelynek emléke még a XV. században is elevenen élt, azelőttől ered, hogy Villard de Honnecourt-t Erzsébet Pilisbe hívta volna. A katedrális krónikái elbeszélik, hogyan fordította hozománya egy részét az új gótikus kórus megépítésének költségeire. Ugyancsak Erzsébet javára írható hat kanonoki stallum állítása az új székesegyházban. Marburgban bekövetkezett halála után Godefroid de Fontaines, Cambrai püspöke állítólag elhozatta a szívét, hogy az a katedrális kórusában nyugodjék. Az apszis öt kiálló kápolnájának egyike, amelyet 1230 és 1246 között szenteltek föl, ettől az időtől fogva őrzi az ő nevét. Bár szokásos volt, hogy a királyi személyek szívét másutt temessék el, mint a testüket, nem világos, hogy ezúttal miért éppen Cambraira esett a választás. Tény azonban, hogy Erzsébet halála, amellyel adományainak is vége szakadt, érthető módon azzal járt, hogy a cambrai-i katedrális építése majdnem egy teljes évtizedre (1230–1240) abbamaradt.

Lényeges, hogy Laoni Guiard, aki 1238 és 1247 között Cambrai püspöke volt, működése alatt végig szoros kapcsolatot tartott fenn a ciszterciekkel. Szent Bernát és Szűz Mária tiszteletére írt, 153-as számú szermója a hagyomány sze-

² Ld. Ottó GECSER: „Lives of St. Elizabeth: Their Rewritings and Diffusion in the Thirteenth Century”, *Analecta Bollandiana* CXXVII (2009) 49–107.

rint a clairvaux-i szerzetesek előtt hangzott el, amidőn Guiard 1215 és 1221 között Troyes-ban tartózkodott; erre utal, hogy a beszéd egy másolata Clairvaux-ból maradt fenn. Miután Cambrai püspöke lett, Guiard —feltehetőleg Vaucelles-ből hívott— ciszterci szerzeteseket alkalmazott káplánként a püspöki palotában. Ebben az időben a cambrai-i gótikus katedrális építése a végéhez közeledett. Arra gondolva, hogy Otto von Simson és mások véleménye szerint a ciszterciek milyen szerepet töltek be a gótikus stílus történetében, könnyen elképzelhető, hogy a cambrai-i püspök megtárgyalta a környezetében lévő ciszterciekkel az új templom építésével kapcsolatos kérdéseket.

A két legkorábbi Szt. Erzsébet-officium kiadása³ során olyan új információkhoz jutottam, amelyek megerősítik és kiegészítik okfejtésemet. A legelső Szt. Erzsébet-zsolozsmát Cambrai-i Péter és St. Quentin-en-Isle-i Gerard munkájának tulajdonítják. E *Gaudeat Hungaria* kezdetű zsolozsma egyedül a Cambrai 38-as jelzetű, késő XIII. századi antifonáriumban maradt fenn, magyarországi forrása nincsen. A szerzősége vonatkozó adat kizárólagos forrása egy, az affligemi apátságából való, 1270 és 1280 között keletkezett krónika,⁴ amelynek idevágó szövege a következő:

Gerardus Monachus sancti Quintini in Insula, scripsit translationem venerandarum reliquiarum cruces [crucis] & coronae Dominicae a Constantinopoli Parisios, quas reliquias piae memoriae Dominus Ludovicus Rex Francorum, sibi ab Imperatore Constantinopoleos acquisivit. Scripsit etiam plurima miracula, quae Beata Elizabeth, de Thuringia post mortem suam dicitur fuisse operata. Composuit etiam antiphonas, & Responsoria eleganti dictamine in eiusdem sanctae festivitate cantanda. Neumas vero eisdem antiphonis, & responsoriis quidam frater Petrus Canonicus Sancti Autberti Cameracensis apposuit. Idem etiam Petrus musicae artis peritus dulci modulamine & limato dictamine composuit plura cantica, quae vulgo conductus [conductus] vocant.⁵

St. Quentin-en-Isle-i Gerard leírta az Úr keresztje és koronája tiszteletreméltó ereklyéinek Konstantinápolyból Párizsba történő átvitelét. Ezen ereklyéket a jámbor emlékezetű Lajos, Frankhon uralkodója magától a konstantinápolyi császártól kapta. Sok olyan csodát is leírt, amelyeket thüringiai Szent Erzsébet a hagyomány szerint halála után véghezvitt. Ezenkívül választékos stílusú antifónákat és rezponzóriumokat írt a szent ünnepén való éneklésre. Ezen antifónák és rezponzóriumok dallamát pedig egy bizonyos Péter nevű szerzetes, a cambrai-i St. Autbert [kolostor] kanonokja komponálta. Ugyane Péter pedig, aki jártas volt a zene mesterségében, több édes dallamú és csiszolt szövegű darabot komponált, amelyeket közönségesen *conductus*nak neveznek.

³ Institute of Mediaeval Music, Ottawa 1995.

⁴ Brüsszel, Bibliothèque Royale Albert Ier, V. H. 854.

⁵ Kiadása: *De illustribus ecclesiae scriptoribus, authores praecipui veteres: [...]* VI. Henricus de Gandavo, *Archidiaconus Tornacensis [...]* Apud Maternum Cholinum, Coloniae 1580. 422.

Mivel Laoni Guiard püspökről, a ciszterciek barátjáról tudjuk, hogy életének utolsó éveit 1247-ben bekövetkezett haláláig Affligem bencés kolostorában töltötte, nyilván ő volt az a cambrai-i püspök, aki a *Gaudeat Hungaria* zsolozsmára vonatkozó értesítéseket közvetítette.

Sőt, további adatok is alátámasztják, hogy Guiard szemtanúja volt az általa ismertetett eseményeknek. Mielőtt Cambrai püspöke lett, gyakran tartózkodott Párizsban. 1222-ben egyike volt a teológiai fakultás hat elöljárójának az egyetemen, ahol 1219-ben tanárként működött. 1226-ban a Notre Dame-székesegyház dékánja, kanonokja és „teológusa”⁶ volt, majd 1237–1238 folyamán a párizsi egyetem rektori tisztét töltötte be. Guiard személyesen ismerte IX. Lajos királyt is.

További bizonyítékok arra mutatnak, hogy a cambrai-i Erzsébet-offíciomot valószínűleg nem Cambrai-ban, hanem Párizsban komponálták. Elképzelhető, hogy Guiard ismerte azt, aki annak létrehozásában közreműködött. Ahogy korábban kimutattam, St-Quentin-en-Isle-i Gerard Szt. Ferenc és Pádúai Szt. Antal alig valamivel korábbi zsolozsmáját használta mintaként. Mindkét officium szerzőjének speyeri Juliánt tekintik, aki feltehetőleg IX. Lajos alkalmazásában állt. Mind Szt. Ferenc, mind Szt. Erzsébet *vitája* megtalálható az egyik, Sainte-Chapelle-hez kapcsolható ferences kéziratban, a hagyomány pedig úgy tartja, hogy életében Szt. Erzsébet levelezést folytatott Szt. Ferencel.

Ismertebb és későbbi munkájában St-Quentin-en-Isle-i Gerard beszámol arról, hogyan szállították át a töviskoronát és a többi ereklyét Konstantinápolyból Párizsba, ahol azoknak az 1248-ban felszentelt Sainte-Chapelle adott otthont. A jelek arra mutatnak, hogy Gerard a beszámolót két ferences közvetlen tanúságára építette, akik jártak Konstantinápolyban. Ez ismét arról tanúskodik, hogy Gerardot szoros kötelékek fűzték az udvarhoz közel álló ferencesekhez. Véleményünk szerint az Erzsébet-offíciium szövegét Gerard valószínűleg Párizsban, a neki oly ismerős udvari környezetben állította össze. Ugyanakkor nem lehet eldönteni, hogy vajon a zsolozsma dallamainak komponistája, a cambrai-i Szt. Aubert ágostonos apátságból való Péter munkája is Párizshoz köthető-e, mivel a zenei anyag újonnan komponált, s nem támaszkodik előzményekre. Ugyanakkor csak Párizsban maradt fenn egy, az officium egyik rezponzóriummelizmáján alapuló kétszólamú motetta, mégpedig abban a fontos párizsi kéziratban,⁷ amelyben Gautier de Coincy *Miracles de Notre Dame*-ja is található. Mindez azt sugallja, hogy az Erzsébet-zsolozsma Párizsban már a XIII. században, sőt talán már korábban is használatban lehetett. Ezen felül az Affligem-kronika szerint Cambrai-i Péter jártas volt a conductus műfajában, e műfaj pedig Párizshoz köthető. Jelentős számú conductus található az ún. St. Victor-kéziratban, amely a késő XIV. században még St. Quentinben volt, majd ezt követően került a párizsi St. Victor-apátságba. Bár St. Quentin-en-Isle Lille-ben található, St. Quentin nincs messze tőle, és ez utóbbi templomának rózsablakai

⁶ A „teológus” feladatai közé tartozott a bibliamagyarázat, a prédikálás mesterségének tanítása és a papok fölkészítése a szertartás végzésére.

⁷ Bibliothèque de l’Arsenal, Ms. 3517.

megtalálhatók Villard de Honnecourt vázlatai között. Ezenkívül a St. Victor-apátság a St. Bernard-ciszterci kollégium tőszomszédságában helyezkedett el Párizsban. Mindezek alapján arra következtetünk, hogy a *Gaudeat Hungaria* zsolozsma Párizsban keletkezhetett, talán a francia királyi udvar közelségében s talán Laoni Guiard püspök közvetítése révén, majd onnan került a későbbiekben Cambrai-ba. Kérdés marad, hogy vajon szintén Párizsban történt-e, hogy Godefroid de Fontaines cambrai-i püspök, majd később Laoni Guiard —talán ferences közvetítéssel— rátalált Magyarországi Erzsébet személyében az odaadó jótevő alakjára.

Az erős ferences határról árulkodó Erzsébet-offícium, úgy tűnik, nem jutott el Magyarországra, ugyanakkor Németalföldön századokon keresztül énekelték. A rezponzorium, amelynek melizmájára épül az *Ante dies exitus* korai motetta, megtalálható egy Bruggéből származó begina által írt, kora XVI. századi processzionáléban.⁸ Bár a rezponzorium jelentősen eltér a Cambrai 38-as antifonárium dallamalakjától, nyilvánvalóan ugyanarról az énekről van szó.

Összefoglalva: Magyarországi Erzsébet adományai a cambrai-i székesegyház számára hatással voltak az ottani zenei gyakorlatra, ugyanakkor az ennek eredményeként létrejött *Gaudeat Hungaria* zsolozsma, úgy tűnik, soha nem jutott el Magyarországra. Annak a kérdésnek a megválaszolása, hogy vajon Villard de Honnecourt utazásai befolyásolták-e a zenei gyakorlatot, ciszterci kéziratok tanulmányozása révén lehetséges.

A marburgi Szt. Erzsébet-templom felszentelésére készült, ismeretlen szerzőktől származó másik Erzsébet-offícium ezzel szemben komoly hatást gyakorolt a magyarországi rítusra, ugyanis a Szt. Imre-zsolozsma mintájául szolgált. Tanulságos összehasonlítani az offícium dallamainak az Isztambuli, illetve a Cambrai 38-as antifonálékban található lejegyzéseit. Az Isztambuli antifonálé a XIV. századból való, a Cambrai 38-as forrásban az offícium későbbi, talán a késő XIV. századból származó hozzáadás. Bár a két zsolozsma igen közel áll egymáshoz —a legtöbb esetben a neumák és a hangok azonosak— több részlet az isztambuli változat későbbi voltáról tanúskodik: így például a plicát gyakran clivis helyettesíti, a hangisméltlések hiányoznak, a hangközugrásokat lépések töltik ki, s a *b* hangokat olykor, ha nem is mindig, *c* helyettesíti azt sugallva, hogy az eredeti offícium nem a német (pentaton) dialektusban fogant.

* * *

A Közép-Európa és Cambrai közötti kulturális kapcsolatok másik szakasza 1430 és 1460 közé tehető, amikor Gilles Carlier-t, a cambrai-i katedrális dékánját a Bázeli Zsinat Prágába küldte. A zenetörténészek számára Carlier másodlagos fontosságú szereplő, aki ismertségét két dolognak köszönheti. Egyrészt az egyházi zene kettős istentiszteleti gyakorlatáról szóló értekezésének, amely

⁸ Brüsszel, Bibliothèque royale de Belgique, Ms. IV. 210.

afféle védőbeszéd a templomi zene fölött, beleértve a többszólamúságot, és amely hatást gyakorolt Tinctoris *Complexus effectuum musicus* című munkájára. Másrészt a *Recollectio festorum beate Mariae Virginis* Mária-officiumának szövegírójaként tartjuk számon. Teológusként ugyanakkor meghatározó szerepet játszott kora, vagy inkább az egész XV. század legjelentősebb politikai eseményén, a Bázeli Zsinaton. Carlier részvétele a zsinat munkájában hatással volt a cambrai-i székesegyház liturgiájára is.

A Bázeli Zsinat összehívásának egyik fő célját a feltámadó eretnokség, vagyis a huszitizmus problémájának megvitatása képezte. A cseh keresztények szorgalmazták a mindkét szín alatti áldozást, az anyanyelvű istentiszteletet, valamint a hívek bekapcsolódását a szertartásba.

A korábban megrendezett Konstanzi Zsinaton Pierre d'Ailly cambrai-i püspök azok közé tartozott, akiket 1414 áprilisában azzal bíztak meg, hogy a huszita kérdést megvizsgálják: d'Ailly irányította a vizsgálatot, és egyike volt a Husz Jánost elítélő bírácoknak. Ezt követően Husz 1415-ben Konstanzban máglyán égették el. (Érdemes megjegyezni, hogy Gilles Carlier jól ismerte az eseményeket: könyvtárában összegyűjtötte Pierre d'Ailly valamennyi írását.) Husz János kivégzése azonban nem hozott megoldást a huszitizmus problémájára. Nem elég, hogy a vallásos kérdések Cseh- és Morvaországban politikai szintre emelkedtek, a huszita tanok nyugaton, elsősorban Lyon környékén is megököreztek. A helyzetre mielőbb megoldást kellett találni.

Még a Bázeli Zsinat hivatalos összehívását megelőzően, V. Márton pápa halála után három nappal, 1431. február 23-án négy zsinati csoport alakult, amelyek közül az első a huszita kérdés megvitatását tűzte ki célul. Ugyanazon év novemberében a zsinat két képviselőjét küldte el azzal a megbízással, hogy német fejedelmeket és püspököket, illetve csehországi előljárókat hívjanak meg Bázélba. 1432. február 10-én a csehországiak a delegáció elküldése mellett döntöttek, és a nyugat-csehországi Cheb városában (korabeli német neve: Eger) találkozót tartottak az utazás megszervezésére.

A cambrai-i püspök Gilles Carlier-t, a székesegyház frissen kinevezett dékánját delegálta a zsinatra 1432-ben. Ugyanez év júniusa után a zsinat négy szóvivőt nevezett ki, köztük Gilles Carlier-t, hogy a cseh küldöttséggel tárgyaljon. Carlier feladata volt, hogy állást foglaljon a halálos bűn büntetésének módját illetően. A kérdéssel kapcsolatos írásai 1432 októberéből és késő decemberéből valók, de első nyilvános megnyilatkozását az a szentbeszéd jelentette, amelyet augusztus 15-én, Mária Mennybevételének ünnepén mondott el a zsinat előtt, s amelyben az Egyház primátusa mellett és a husziták ellen foglalt állást. (Ma már tudjuk, hogy Cambrai gótikus katedrálisának portálja a Szűz megkoronázását ábrázolta, ami érthetővé teszi, miért számított Mária Mennybevétele hosszú időn keresztül a legfőbb ünnepnek a székesegyházban.)

A 15 huszita teológusból és 300 kísérelőjükből álló cseh delegáció 1433. január 4-én este érkezett Bázélba. Január 10-től kezdődően négy cseh teológus fejthette ki álláspontjukat, ezt követően pedig a zsinat négy képviselője kapott szót, köztük négy februári napon át Gilles Carlier. A csehek válaszoltak, majd

ezt követően a zsinat szószólói ismét kifejtették nézeteiket, ám egyetértésre nem jutottak. Bizottságokat alakítottak, amelyek március 13-án ültek össze. Ezen a ponton a csehek kérték a zsinatot, hogy menesszen küldöttséget a cseh országgyűlésbe, amelyet az meg is tett, mégpedig Gilles Carlier és négy társa személyében. A négy delegált éveket töltött Európa keleti felén, Csehországban, Prágában, majd később Bécsben és Regensburgban.

A küldöttség 1433. október 22-én érkezett meg a háborúviselt és a pestis által megtizedelt Prágába, és november 18-án, megnyitása másodnapján mondtak beszédet az országgyűlés előtt. Felolvasták a zsinat javaslatait, s bár ezeket a csehek elutasították, a tárgyalások folytatódtak. Carlier hatásos szónoknak bizonyult, s nagy szerepe volt a huszitákkal való kiegyezésre irányuló tárgyalásokban. November 26-án megfogalmazta azt a prágai kompakták néven ismertté vált, kompromisszumos javaslatot, amelyet november 30-án aláírtak. A paktumot Csehország és Morvaország 1436 júliusában ratifikálta. A zsinati küldöttség 1436. február 25-én Székesfehérvárra történő utolsó utazásáról szóló összefoglalót a Carlier által közzétett dokumentumok alapján készítették. Alba Regia után Gilles Carlier nem utazott tovább Bécsbe, hanem visszatért Cambrai-ba. Bár a zsinat 1437. január 15-én jóváhagyta a kompaktákat, ez nem oldotta meg végérvényesen a huszita problémát. A pápa soha sem ismerte el a megegyezést, s 1462-ben II. Pius ünnepélyesen megtagadta az Egyház annak betartására vonatkozó kötelezettségét.

Hozzá kell tennünk, hogy a huszita kérdés nem pusztán a zsinat ügye volt, hatása jóval szélesebb körben érvényesült. George Chastellain, a burgundiai udvar krónikása például *Le Concile de Bâle* címmel színdarabot írt, amelyben Zsinat, Egyház, Béke, Reformáció, Eretnekség és Franciaország allegorikus figurái arról vitáznak, hogy az Egyháznak milyen politikát kellene követnie Franciaországgal s a csehországi eretnekekkel kapcsolatban. A mozgalom hatása később is érezhető maradt a táboríták radikális huszita csoportja révén, akik Krisztus színeváltozásának ihletésére a hegyek közé vonulva keresték lelki élményeiket. A XV. század kezdetén a Németalföldön megújuló érdeklődés övezte Krisztus transzfigurációját, ami sok egyházban, így Cambrai-ban is az ünnep bevezetését vagy rangjának emelkedését eredményezte. Mindez nem keltett gyanút. Kottás kéziratok maradtak fenn a Tournai közelében levő Mont-St-Aubert-ben működő Urunk Színeváltozása-közösségtől. Megfigyelhető a kéziratok bizonyos vándorlása is: egy kis méretű, votív miséket tartalmazó misszálé, amely valószínűleg Prágában készült a XV. században, ma az aostai katedrális káptalani könyvtárának 55-ös jelzetű kódexe. E kézirat fontos szerepet tölt be a *Recollectio Festorum BMV* történetében, amelynek szövege Carlier, zenéje pedig Dufay munkája. Igen valószínű, hogy ez a könyv csak egy a sok közül, amelyeket a cseh küldöttség valamelyik tagja Bázélba vitt, mindenesetre önmagában is jelzi, hogy abban az időben vándorolhattak cseh kéziratok nyugatra. Közvetlenül a zsinatot követően táborita csoportok kezdtek megtelepedni Németalföldön. 1487-ben a Brüsszel melletti Hoegardenben 10 táborita alapított közösséget egy ferences kolostor melléképületében.

Recollectio festorum
In assumptione bñe Marie.

Nunciat angelus virginis ortum creduli parētes sūt secūdi / mox ana-
na concipit / parit mari am. Mulier vetula sed noua mater auia do-
mino iure nature huius et filia mater inta cta. Humilis ancilla nuncio
credit: tristi leticiam tribuit mūdo vite medicinā mortuis affert. Et pul-
tat spiritus pgit ad alta: dominū iclusū miles adorat ipsū patriarchā lumē il-
lu strat. Felices parētes vocis et verbi oscula dulcia dulces apler: gratia
dulcior gaudia pu ra. O bseruat mādatū lege soluta redēptorē mūdi sistit
in tēplo symeō exultās suscipit il lū. H ilius honozat matrē in celis desup
āgelos ipsā coroznat nobis scātib' ppicie tur. Sit patri supmo parili pro-
li scō paraclyto viti' et honoz: ipse est domin' trin' et v nus. Amen.

1. kottapélda. Nuntiat angelus himnusz — *Recollectio Festorum BMV.*

Figyelemreméltó, hogy Carlier prágai látogatása közvetlenül befolyásolta a cambrai-i katedrális liturgikus gyakorlatát. A *Recollectio* egyik himnuszszövege arról tanúskodik, hogy Carlier Prágában olyan —ma is létező— festményeket látott, amelyek igen mély benyomást tettek rá. A matutinum ötödik olvasmányában és rezponzóriumban Carlier felidézi a két anya találkozásának

eseményét Lukács evangéliumából. Hallva Mária köszöntését, a magzat Keresztelő Szent János felujjong anyja méhében, Erzsébet pedig eltelik a Szentlélekkel. Carlier laudes-himnuszának szövege ezzel szemben így szól: „Az Úr katonája imádja őt méhében.” E közvetlen, a két, anyja méhében lévő gyermek közti kapcsolatra a Biblia sehol nem utal. Ugyanakkor Prágában számos oltár-ábrázolás témájaként megjelenik.⁹ Ezek az ábrázolások Erzsébet és Mária méhének keresztmetszetét mutatják, úgy, hogy a néző láthatja a két gyermeket, amint köszöntik egymást. Ez a beállítás oly szokatlan és oly meghökkentő a modern szem számára, amely otthonosan mozog a németalföldi és francia oltárképek világában, hogy ha Giles Carlier látta ezeket az ábrázolásokat, bizonyára fölfigyelt szokatlan jellegükre. Meggyőződésem, hogy amikor Carlier a *Recollectio* himnuszának *Nuntiat angelus* kezdetű szövegén dolgozott, e cseh festmények elevenen éltek emlékezetében (1. kottapélda).

Amikor Michael de Beringhen a cambrai-i katedrálisban bevezette a vizitációs officiumot (mindössze három évvel a *Recollectio*ét megelőzően), nem Adam Easton széles körben ismert officiumához, hanem a zenében jártas Jan Jenstein prágai érsek (†1400) *Exsurgens autem Maria* zsolozsmájához nyúlt, amely Carlier közvetítésével juthatott Cambrai-ba. A Cantus adatbázisban található több mint 100 antifonále közül csak egy szűk csoport tartalmazza ezt az officiumot: két közép-európai forrás (az Isztambuli antifonále, ahol utólagos bejegyzés, valamint a krakkói kármeliták 1397-es antifonáléja), Aachenből, Augsburgból és a mainzi kármelitáktól származó antifonálék s két észak-francia kézirat. Utólagos, feltehetőleg XV. századi beírásként megtalálható az arrasi St. Vaast-bencés apátság antifonáléjában, amelynek főszövege a XIV. században készült.¹⁰ Végül bekerült a cambrai-i katedrális nyomtatott antifonáléjának szanktoraléjába is.¹¹ Valószínű, hogy az Arrasban használt officium Cambrai-ból származik és nem fordítva. Míg ugyanis a cambrai-i officium első vesperása a Jenstein-féle első antifonával kezdődik (*Exsurgens autem Maria*), addig az arrasi vesperás első tétele a *Beatam me dicent*. Bár a folytatás a Jenstein-officiumot követi, annak tételei átrendeződnek a bencés kurzusnak megfelelően, és saját himnuszokkal egészülnek ki. Minderre magyarázatot jelenthet ugyan a két egyházmegye hosszú időn át fennálló kapcsolata, mégis fontosabb szerepe lehetett az olyan történeti körülményeknek, mint a tartós barátság, amely Pierre de Ranchicourt-t, Arras püspökét (1472-ben a cambrai-i katedrális felszentelőjét) és Guillaume du Fay-t fűzte egymáshoz az 1450-es évek végétől kezdődően.

⁹ A magzati állapotban lévő Jézust Mária méhében keresztmetszetszerűen megjelenítő képtípus szélesebb körben is elterjedt (nagy közép-európai elterjedtsége miatt azonban a tanulmány gondolatmenete fönntartható), ld. erről: Gregor Martin Lechner OSB: *Maria gravida. Zum Schwangerschaftsmotiv in der bildenden Kunst*. Schnell & Steiner, München 1981. (Münchner Kunsthistorische Abhandlungen 9). Köszönöm Földváry Miklós Istvánnak és rajta keresztül Nagypál Emmának, hogy a vonatkozó emlékekre és a róluk szóló szakirodalomra fölhívták figyelmemet. (A Szerk.)

¹⁰ Arras, Bibliothèque municipale, 893 (olim 465).

¹¹ Cambrai, Bibliothèque municipale, Impr. XVI C 4.

Bár 1459-ben, a *Recollectio* első megünneplését követő évben Szt. Anna ünnepe magasabb rangra emelkedett Cambrai-ban, zsolozsmájából az Impr. XVI C 4 jelzetű cambrai-i forrásban mégis hiányzik a matutínium. A Cambrai-ban használt Szt. Anna-offícium tételeinek egy része Cambrai-ból csak az 1508 körüli nyomtatott antifonáléban található meg. Ezek egyike az első vesperás Magnificat-antifónája (*O rosa vernalis*).¹² (2. kottapélda)

O ————— ro - sa ver - - - - na - lis

vir - tu - tum (sic!) con - ci - ta'

ma - lis vir - gi - nis ex - i - mi - e

ra-dix sin - ce - ra ————— Ma - - - - ri - e

plau - - - - dis in e - the - re - is o —————

fe - - - - lix An - na cho - - - - re - is.

Magnificat E U O U A E

2. kottapélda. *O rosa vernalis* — Szt. Anna-offícium, Magnificat-antifóna.

Ez a Magnificat-antifóna ezen kívül csak keletebből származó forrásokban fordul elő, így egy 1491-ben készült, több kötetes augsburgi antifonáléban¹³ és a krakkói kármelita konvent egy Prágában másolt kéziratában.¹⁴ Ez még akkor is figyelemreméltó, ha a *Gaudete Sion filiae laudantes* kezdetű két vesperás egésze egyébként egy nem prágai domonkos kéziratokban található offíciumból való.

¹² *Analecta Hymnica* 25, 58 és 42, 154.

¹³ Koppenhága, Det kongelige Bibliotek Slotsholmen, Gl. Kgl. Samling, 3449 8o, X.

¹⁴ Krakkó, Klostor OO. Karmelitów na Piasku, Ms. 1.

Feltűnő, hogy a szóban forgó nyomtatott forrásban egyedül a Vízitáció és Szt. Anna zsoltosmáit húzták át erőteljes ceruzavonásokkal. Ebben talán annak bizonyosságát láthatjuk, hogy ezeket az akkori idők cambrai-i liturgiája szempontjából „idegennek” tekintették. Így vagy úgy, nyilvánvaló, hogy abban az időben, amikor Gilles Carlier volt a cambrai-i székesegyház dékánja, a liturgiában közép-európai hatás nyomai mutatkoztak. A legkézenfekvőbb magyarázat erre, hogy maga Carlier juttatta érvényre mindazt, amit prágai és németországi utazása során magába szívott.

Cambrai és Közép-Európa kulturális érintkezésének bemutatott két korszaka egyfelől a keresztes hadjáratokkal, másfelől a Bázeli Zsinat eseményeivel függ össze, két olyan történelmi eseménnyel, amelyek távoli területek embereit hozták kapcsolatba egymással. Mindkét korszak azt jelzi, hogy az akkori előjárók nyitottak voltak az újítások irányában — egy magyar hercegnő változást idézhetett elő egy távoli egyház történetében, egy vezető teológus pedig egyháza liturgiájának új irányt szabhatott.

Fordította: Kiss Gábor

*Cambrai 27, f. 94r,
a XII. század közepé-
ről való breviárium
Cambrai gótika előtti
székesegyházából.*

